

**ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ПАССИВЛАРИНИ БАРҚАРОРЛИГИНИ  
ТАЪМИНЛАШНИНГ ИННОВАЦИОН ЙЎЛЛАРИ**

**Ирискулов Темур Хайрулла угли**

*Тошкент молия институти*

*Бухгалтерия хисоби ва аудит факультет талабаси*

**КИРИШ**

Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий пировард мақсади — мамлакат иқтисодиётида бозор муносабатлари тамойилларини тўлиқ қарор топтиришдан иборатдир. Бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётни шакллантириш йўлида изчил ислохотлар олиб борилаётган ҳозирги босқичда тижорат банкларининг мамлакат иқтисодиётидаги роли тобора ошиб бормоқда. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясида “банк тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш ва барқарорлигини таъминлаш, банкларнинг капиталлашув даражаси ва депозит базасини ошириш, уларнинг молиявий барқарорлиги ва ишончлилигини мустаҳкамлаш, истиқболли инвестиция лойиҳалари ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни янада кенгайтириш”<sup>85</sup> вазифаси белгилаб берилган.

Бизга маълумки, тижорат банкларининг асосий мақсади кам харажат қилиб, юқори фойда олишдир. Бунинг учун эса банкларда мустаҳкам ресурс базага эга бўлиш талаб этилади. Бу эса банкларнинг капиталлашув даражасини ошириш, депозит сиёсатини оптималлаштириш, яъни бир сўз билан айтганда пассив операцияларини такомиллаштиришга боғлиқдир. Ҳозирги кунда мамлакатимиз тижорат банкларида қуйидаги муаммолар: асосий ҳисоб-рақамларда пул маблағларининг етишмаслиги, кредит ва ликвидлик рискининг пайдо бўлишини келтириш мумкин. Бироқ мавжуд муаммоларни ҳал қилиш йил сайин жадаллашмоқда.

**АСОСИЙ ҚИСМ**

Банкнинг асосий вазифаларидан бири бўш пул маблағларини мумкин қадар кўпроқ жалб қилиш ва уларни бошқа фойда келтирувчи оптимал активларга жойлаштиришдан иборат. Банк кредит ресурслари банклар томонидан амалга ошириладиган пассив операциялари ёрдамида шаклланиб, банк балансининг пассив қисмида икки катта гуруҳга бўлиб ҳисобга олинади. Булар: банкларнинг ўз маблағлари ва жалб қилинган маблағларидир. Жалб қилинган ресурсларни баъзи ҳолларда иккига бўлиб қаралади. Биринчиси, бу жалб қилинган депозитлар, иккинчиси, бошқа

<sup>85</sup> Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси конун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. - № 6 (766) – 32-б



мажбуриятлар ва сотиб олинган ресурслардир. Бу ресурслар банкнинг актив операцияларини амалга оширишда ишлатилади, яъни банк ресурслари даромад олиш мақсадида турли хил соҳаларга жойлаштирилади. Банкнинг пассив ва актив операциялари ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлганлиги сабабли, пассивларнинг таркиби ва характери кўп жиҳатдан банкларнинг актив операцияларини амалга оширишда ўз ифодасини топади.

Ушбу жадвалда мамлакатимизда фаолият юритаётган банкларнинг жами активлари, мажбуриятлари, кредит қўйилмалари, шу жумладан, депозитлари умумий ҳажми келтирилган. Банкларнинг жами активларининг мажбуриятларига нисбати 2019 йил бошида 114 фоизни, 2020 йилнинг бошида эса 123 фоизни ташкил этган. Банкларнинг кредит қўйилмаларининг депозитларга нисбати эса 2019 йил 1 январ ҳолатига давлат улуши мавжуд банкларда 242 фоизни ташкил этган, шунингдек, бошқа тижорат банкларда бу кўрсаткич 2019 йил 1 январ ҳолатига 83 фоизни, 2020 йил бошида эса 98,7 фоизни ташкил этган. Юқоридагиларга асосан, банклар активларининг мажбуриятларига нисбатан юқориги ҳамда давлат улуши мавжуд банкларда бошқа банкларга нисбатан депозитларнинг ҳажми сезиларли даражада камлигини кўришимиз мумкин.

Бунда давлат улуши мавжуд банклар томонидан ресурсларни жалб қилишни кенгайтириш, жумладан депозитлар ҳажмини оширишда халқаро тажрибадан келиб чиқиб янги инновацион йўллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Банклар томонидан банк фаолиятида интернет-банкнинг тизимини такомиллаштириш, банк тизимида инновацион фондларни ташкил этиш ва молиялаштириш, фундаментал, амалий ва инновация тадқиқотлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва венчур-капитал қўйиш тизимларини қўллаш шулар жумласига киради.

#### 1-жадвал

#### Банк тизимининг таққослама кўрсаткичлари тўғрисида Маълумот (млрд. сўм)<sup>86</sup>

Кўрсаткич номи	01.01.2019 й.			01.01.2020 й.		
	Жами	шундан:		Жами	шундан:	
		Давлат улуши мавжуд банклар	Бошқа банклар		Давлат улуши мавжуд банклар	Бошқа банклар
<b>Активларнинг мажбуриятларга нисбати</b>	114%	114%	117%	123,0%	123,8%	118,9%
Активлар	214 420	180 155	34 265	272 727	230 126	42 600
Мажбуриятлар	187 741	158 412	29 329	221 696	185 859	35 837

<sup>86</sup> [www.cbu.uz](http://www.cbu.uz). Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг статистик маълумотлари асосида тайёрланди.



<b>Кредит кўйилмаларининг депозитларга нисбати</b>	191%	242%	83%	232,5%	283,9%	98,7%
Кредитлар	133 751	115 157	18 595	211 581	186 630	24 950
Депозитлар	70 001	47 659	22 342	91 009	65 740	25 269

Ресурсларни жалб қилиш тижорат банклари учун асосий фаолият ва биринчи даражадаги аҳамиятга эга бўлган вазифалардан ҳисобланади. Чунки иқтисодиётда бўш пул маблағлар қолиши улардан етарлича самарали фойдаланмаслик ва жамғармалар шаклланишига салбий таъсир этади. Банкларнинг депозитлар ва банклараро кредитларни жалб қила олиш қобилиятлари улар бозорнинг бошқа қатнашчилари томонидан қанчалик тан олинисини белгилаб беради.

Тижорат банкларининг депозит операциялари ҳажмини ошириши ва хориж тажрибасининг ижобий томонларини инобатга олган ҳолда янги жозибадор депозит турларини жорий этилиши банкларнинг ресурс базасини оширишига ва ушбу ресурсларини самарали жойлаштирилиши натижасида тижорат банкларини молиявий барқарорлигини мустаҳкамлашга замин яратади. Тижорат банклари томонидан пухта ишланган депозит сиёсати орқали барқарор пул маблағларни жалб қилиш банклар ресурс базасининг оширишига, бу эса, ўз навбатида, банкларнинг кредит бериш амалиётида ресурс етишмаслиги муаммосининг олдини олади.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, ўтган давр мобайнида республика банк тизимига замонавий янги технологиялар жорий этила бошланди. Хусусан, тижорат банклари таркибий тузилишида катта ўзгаришлар юз бермоқда, жумладан, кўпгина йирик тижорат банкларининг филиалларидан ташқари ташкил этилаётган шохобчалар, масалан минибанклар ҳамда омонатлар операцияларини бажарувчи тургун ва сайёр операцион кассалар ўз фаолиятини амалга ошириши натижасида кўп сонли миқдорларга банк хизматларини кўрсатиш ҳажмини оширишига ҳамда аҳолини банк хизматларидан фойдаланиш имкониятини оширмоқда.

Тижорат банкларидаги талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлардаги пул маблағларининг юқори ҳаракатчанлиги туфайли бу ҳисобварақлардаги қолдиқ доимий эмас, баъзида жуда ўзгарувчан. Ҳисобварақ эгасининг истаган пайтда маблағларни олиш эҳтимоли банк фаолиятида юқори ликвид активларнинг ҳиссаси кўпроқ бўлишини талаб қилади. Шу сабабли талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварағи эгаларига паст фоиз тўлайдилар ёки умуман тўламайдилар. Бироқ, талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлардаги маблағларнинг юқори даражадаги ҳаракатчанлигига қарамадан уларнинг минимал, доимий қолдиғини аниқлаш ва улардан барқарор кредит ресурси сифатида фойдаланиш имкониятига банклар эга бўлиши лозим.

## **2-жадвал**



**Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган айрим тижорат  
банкларининг депозитларни жалб қилиш динамикаси  
(01.01.2020 ҳолатига, млрд. сўм.)<sup>87</sup>**

№	Банк номи	Капитал		Депозит	
		Сумма	улуши, фоизда	сумма	улуши, фоизда
1	Ўзмиллийбанк	51 031	100%	91 009	100%
2	Асака банк	13 141	25,8%	15 284	16,8%
3	Ўзсаноатқурилишбанк	6 128	12,0%	8 099	8,9%
4	Ипотека банк	6 247	12,2%	9 004	9,9%
5	Агробанк	3 730	7,3%	7 787	8,6%
6	Халқ банки	4 627	9,1%	5 454	6,0%
7	Қишлоқ қурилиш банк	4 361	8,5%	7 563	8,3%
8	Алоқа банк	1 446	2,8%	2 932	3,2%
9	Турон банк	1 396	2,7%	4 864	5,3%
10	Микрокредит банк	1 091	2,1%	1 653	1,8%
11	Азия Альянс банк	1 625	3,2%	1 392	1,5%
12	Пойтахт банк	285	0,6%	1 569	1,7%
13	Бошқа банклар	107	0,2%	99	0,1%
		6 764	13%	25 269	28%

Тижорат банклари депозит операциялари ҳолати таҳлил қилинганда, бу жараёнда тижорат банкларининг ўрни қай даражада эканлиги алоҳида аҳамият касб этади. Юқоридаги 2-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, 2020 йил 1 январь ҳолатига Республикамиздаги 30 та тижорат банклари ўртасида аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини жалб қилиш бўйича Ўзмиллийбанк энг юқори кўрсаткичга эга бўлган. Бу кўрсаткич мамлакатимиз банклари томонидан жалб қилинган жами депозитларнинг 16,8 % ёки 15 284 млрд. сўмни ташкил этган.

Республикамизда энг кўп филиалга эга бўлган Халқ банки бу кўрсаткич бўйича кейинги ўринларга тушиб кетганлиги салбий ҳолат ҳисобланади. Банк томонидан депозитлар жалб қилиш бўйича пухта ўйланган стратегия ишлаб чиқилиши банк ресурс базасининг ошишига олиб келади.

### **ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР**

Хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, тижорат банкларининг иқтисодиётдаги бўш пул маблағларни етарли даражада жалб этиши ва ушбу маблағларни самарали жойлаштиришни бошқариш ҳозирги кунда уларнинг муҳим вазифаларидан бири

<sup>87</sup> [www.cbu.uz](http://www.cbu.uz) Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг статистик маълумотлари асосида тайёрланди.



ҳисобланади. Бунинг асосий сабаби, Ўзбекистонда бозор муносабатларининг тобора чуқурлашуви ва иқтисодиётнинг янада эркинлаштирилиши натижасида тижорат банклари ўртасида молиявий ресурсларга бўлган талабнинг янада кучайганлигидандир. Натижада, банкларнинг арзон ва муддати жиҳатдан “узун” маблағларга бўлган эҳтиёжининг ортиб бориши ушбу маблағларни шакллантириш ва уларни самарали бошқариш муҳим масалалардан бири бўлиб қолди. Мазкур ҳолат мамлакат миқёсида мавжуд бўлган вақтинча бўш пул маблағларни банклар ўртасида “тақсимлаш”да ва молия бозоридан қўшимча ресурсларни жалб этишда банклар ўртасидаги эркин рақобатни кучайишига ижобий самара кўрсатмоқда.

#### **Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:**

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси;
2. [www.cbu.uz](http://www.cbu.uz) Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти.

